

УДК 159.923.2

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.1.6>

Бедан Вікторія Борисівна,

кандидат психологічних наук,

старший викладач кафедри психології

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID ID: 0000-0003-0497-5473

ПРОБЛЕМА КІБЕРБУЛІНГУ У МОЛОДІЖНОМУ СЕРЕДОВИЩІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ

THE PROBLEM OF CYBERBULGING IN THE YOUTH ENVIRONMENT: THEORETICAL ANALYSIS

У статті надано аналіз проблеми кібербулінгу у сучасному молодіжному середовищі, що стає вкрай актуальною в умовах сьогодення. Розглянуто історичний аспект вивчення проблеми булінгу як явища, котрий визначається як будь-яка діяльність особи або групи, яка спрямована на цільову групу чи індивідуума, що включає емоційне, фізичне чи вербальне насильство яке повторюється у часі. Проаналізовано основні підходи щодо дефініції поняття «кібербулінг», який характеризується як використання інформаційних та комунікаційних технологій, наприклад електронної пошти, мобільного телефону, особистих інтернет-сайтів, для навмисної, неодноразової та ворожої поведінки особи або групи, спрямованої на образу інших людей. Проведено порівняльний аналіз відмінностей булінгу та кібербулінгу. Розглянуто погляди сучасних вітчизняних та зарубіжних вчених на феномен кібербулінг, котрі на підставі емпіричних досліджень визначають різні форми кібербулінгу. Основна увага зосереджена на аналізі та характеристиці ознак кібербулінгу у молодіжному середовищі особливо у соц. мережах. Проаналізовано статистичні дані широкомасштабного міжнародного дослідження кібербулінгу у сучасній молоді. Визначено та охарактеризовано наслідки впливу кібербулінгу на об'єкт цькування у віртуальному просторі: фізичні (головний біль, розлади сну, втома, втрата апетиту, проблеми з травленням тощо), психологічні (стрес, депресія, самоушкодження, буліцид), емоційні (страх, жах, тривога, туга, смуток, образа, приниження тощо), психосоціальні (почуття ізоляції, самотності, остракізм, соціальне неприйняття). Вивчено моделі кібербулінгу західних вчених, які забезпечують теоретичне підґрунтя для кращого розуміння внутрішньої боротьби психологічних та поведінкових процесів людини, котра потрапила в ситуацію кібербулінгу.

Ключові слова: кібербулінг, кіберагресія, моделі кібербулінгу, віртуальний простір, соціальні мережі.

The article presents an analysis of the problem of cyberbullying in the modern youth environment, which is becoming extremely relevant in today's conditions. The historical aspect of studying the problem of bullying as a phenomenon is defined, which is defined as any activity of a person or group that is aimed at the target group or individual, including emotional, physical or verbal violence that recurs over time. The main approaches to the definition of "cyberbullying", which is characterized as the use of information and communication technologies, such as e-mail, mobile phone, personal Internet sites, for intentional, repeated and hostile behavior of an individual or group aimed at insulting others. A comparative analysis of the differences between bullying and cyberbullying was conducted. The views of modern domestic and foreign scientists on the phenomenon of cyberbullying are considered, which on the basis of empirical research determine various forms of cyberbullying. The main focus is on the analysis and characterization of the signs of cyberbullying in the youth environment, especially in society networks. Statistical data of a large-scale international study of cyberbullying in modern youth are analyzed. The consequences of cyberbullying on the object of cyberbullying are identified and characterized: physical (headache, sleep disorders, fatigue, loss of appetite, digestive problems, etc.), psychological (stress, depression, self-harm, suicide attempts, bulicide), emotional (fear, horror, anxiety, longing, sadness, resentment, humiliation, etc.), psychosocial (feelings of isolation, loneliness, ostracism, social rejection). Models of cyberbullying by Western scientists have been studied, which provide a theoretical basis for a better understanding of the internal struggle of psychological and behavioral processes of a person who is in a situation of cyberbullying.

Key words: cyberbullying, cyber aggression, cyberbullying models, cyberspace, social networks.

Останніми роками відбувається стрімкий розвиток та поширення використання сайтів соціальних мереж (SNS), які, з одного боку, надають платформу для спілкування людей у всьому світі, надають можливість об'єднатися за інтересами,

створити співтовариства, з іншого боку, соціальні мережі надають можливість для розповсюдження кібербулінгу на своїх платформах. Раніше використання Інтернету передбачало додатковий формат повсякденного спілкування. Але останнім

часом спостерігається тенденція до переходу від спілкування віч-на-віч до спілкування в Інтернеті, що створює унікальну та потенційно шкідливу динаміку для соціальних стосунків – динаміку, яка нещодавно досліджувалася в літературі як кібербулінг та переслідування в Інтернеті.

Кібербулінг, або кіберзалякування становить значну загрозу фізичному та психічному здоров'ю жертви кібербулінгу та привертає значну увагу фахівців різних напрямків: педагогів, психологів, соціологів, юристів тощо. У всьому світі повідомлялося про дратівливий досвід кібербулінгу серед молодих людей, що привертає увагу до його негативного впливу. Дане питання є предметом обговорення та спільної діяльності науковців всього світу, котрі намагаються знайти різні можливості попередження та профілактики наслідків кібербулінгу та віктимізації юнацтва. Саме тому існує нагальна потреба вивчити кібербулінг з точки зору його виявлення, запобігання та пом'якшення.

Перш за все, слід визначити, що саме поняття булінгу достатньо нещодавно увійшло в науковий обіг, тоді як явище, що пояснюється визначенням «булінг», є давно відомим. Наукові дослідження булінгу започатковано західними дослідниками [23], котрі задали новий тренд сучасної психології та вперше стали вивчати знущання, цькування у шкільному середовищі, «дідівщина» в армії, знущання у виправних закладах. Всі ці форми об'єднані у загальноприйнятий термін «булінг». Отже, відповідно, традиційний булінг розглядається як будь-яка діяльність особи або групи, яка спрямована на цільову групу чи індивідуума, що включає емоційне, фізичне чи вербальне насильство яке повторюється у часі [6; 22], як залякування, фізичний чи психологічний терор, спрямований те що, щоб викликати в іншого страх і цим підпорядкувати його собі [5], як умисне, що не носить характеру самозахисту і не санкціоноване нормативно-правовими актами держави, тривале (повторюване) фізичне або психологічне насильство з боку індивіда або групи, які мають певні переваги (фізичні, психологічні, адміністративні тощо) щодо індивіда і яке відбувається переважно в організованих колективах з певною особистою метою (наприклад, бажання заслужити авторитет у деяких осіб) [11].

Поняття «кібербулінг» вперше було визначено Біллом Белсі (Bill Belsey), який характеризував його як використання інформаційних та комунікаційних технологій, наприклад електронної пошти, мобільного телефону, особистих інтернет-

сайтів, для навмисної, неодноразової та ворожої поведінки особи або групи, спрямованої на образу інших людей [16]. Кібербулінг визначається як агресивна, навмисна дія, здійснена групою або окремою людиною, з використанням електронних форм контакту, неодноразово та протягом тривалого часу, проти жертви, яка не може захистити себе [16]. Дослідження міжнародної організації боротьби з кібербулінгом показали, що більшість підлітків стикаються з кібер-залякуванням під час своєї діяльності в Інтернеті, включаючи використання мобільного телефону, а також під час участі в онлайн-іграх або спілкування у соціальних мережах. Деякі дослідники визначають кібербулінг як соціальну проблему, що включає переслідування, залякування, знущання та невиправдану агресивність, що здійснюються через використання цифрових пристроїв особою або групою щодо іншої особи (жертви), але наслідки переслідування яких зберігаються та поширюються в геометричній прогресії [19; 24].

Сучасні вітчизняні дослідники, зокрема Т.В. МIRONЮК, А.К. Запорожець, визначають кібербулінг як новітню форму протиправної поведінки, яка виявляється у агресивних, жорстоких діях з метою дошкулити, нашкодити, принизити людину, використовуючи інформаційно-комунікаційні засоби: мобільні телефони, електронну пошту, соціальні мережі тощо [8, с. 277].

Л.А. Найдьонова характеризує кібербулінг як використання інформаційно-комунікаційних технологій для заподіяння нападів на однолітків – не тільки в шкільному середовищі, але і в його он-лайн аналогах відкритого інформаційного простору, в соціальних мережах, опосередкованому технологіями між особовому спілкуванню [10, с. 145]. Дослідниця, спираючись на ґрунтовний аналіз визначення поняття кібербулінгу та його видів, пропонує розглядати цей феномен у широкому та вузькому значенні. Особливо важливим, на нашу думку, є окреслене коло широкого сенсу кібербулінгу, який визначається як мета-кібербулінг, до якого належать різні види інтернет-ризиків. Л.А. Найдьонова дає визначення кібербулінгу у широкому контексті: «Метакібербулінг – це всі психологічні небезпеки в інтернет середовищі, які діють як тиск кіберсередовища, спрямований на персональне враження людини або групи людей, і відповідають основним критеріям булінгу (навмисність, тривалість-повторюваність і нерівність)» [10, с. 150]. Таким чином, авторка вважає, що до цієї категорії слід віднести флеймінг і тролінг, обмовлення і наклепи, самозванство, ошуканство і шахрайство, селфхарм,

заякування і заклики до самоушкоджень, сталкінг, хепіслепінг [10, с. 149]. Кібербулінг включає чотири основні компоненти: 1) навмисна агресивна поведінка; 2) повторна поява; 3) нерівність сил кібербулера та жертви; 4) використання та вільне володіння технологіями [20].

Дослідження кібербулінгу у соц. мережах висвітлено в роботах багатьох сучасних дослідників [1; 2; 4; 9; 18]. Виходячи з визначень кібербулінгу, що відбувається у соц. Мережах, він розглядається як форма заякування, що здійснюється на платформі SNS, що визначається як навмисна та ворожа поведінка окремої особи або групи осіб, яка передбачає використання SNS для неодноразової передачі агресивного вмісту, спрямованого на заподіяння шкоди або дискомфорту об'єкту цькування.

Наслідки кібербулінгу у SNS підсилюється через зв'язність SNS та їхню здатність залучати кількох людей до соціальних взаємодій в Інтернеті, SNS-булінг часто включає триадні взаємні стосунки між кривдниками, жертвами та сторонніми особами. Особливо гостро будь-яка людина переживає, коли свідками її цькування, зневаги є сторонні особи. О.О. Макарова вказує, що кожна особа має електронні засоби зв'язку, які просякли усі сфери життєдіяльності: роботу, навчання, соціальне життя і залежить залежать від того, кількома і якими засобами зв'язку людина користується. Автор зазначає, що якщо людину ображають на особистій сторінці у Facebook, усі її соціальні кола знають про це; поки у людини є доступ до мережі, безперервний потік повідомлень залишає її вразливою для кіберхулігана [7, с. 73].

Л.А. Найденовою [10] проведено опитування українських підлітків щодо ризиків у соц. мережі та складено рейтинг інтернет-небезпек. Отже, за результатами опитування на 1-му місці – наклепи, на 2-му місці – викрадання даних, на 3-му місці – шахрайство, на 4-му – заякування, 5 – кібербулінг.

Західні дослідники у своїх роботах намагаються виділити основні характеристики кібербулінгу та його відмінності від традиційного булінгу. Так, П. Сміт [26, с. 177–178] вважає, що 1) кібербулінг вимагає певного ступеня технологічної спеціалізації, тому, наприклад, для створення підробленої особи кібербулер має володіти певними технічними навичками; 2) кібербулінг – це форма непрямой прихованої агресії, якій сприяє невидимому та анонімному стану кіберхулігана; 3) хуліган зазвичай не спостерігає реакції жертви, що полегшує моральне відсторонення, а також сприяє кіберзаякуванню, оскільки через відсутність прямого зворотного зв'язку, спів-

чуття чи жаль менш ймовірні; 4) різноманітність ролей глядачів є складнішою в кібербулінгу, ніж у булінгу; 5) кібербулер має тенденцію втрачати підтримку, що підвищує статус, який традиційний булер набуває перед однолітками, коли реалізує свою владу над жертвою; 6) розмір потенційної аудиторії кібербулінгу значно ширший; 7) кібербулер має доступ до своїх жертв 24 години 7 днів на тиждень, тоді як традиційний булер має доступ лише в школі. Також жертвам кібербулінгу «ніде сховатися» і вони не можуть уникнути кібербулінгу, навіть змінивши школу чи переїхавши в інше місто. Страх жертв перед хуліганом може викликати справжню паніку.

Слід визнати, що кіберхулігана фактично важко ідентифікувати через його безкарне використання анонімності Інтернету. Цифрові профілі надають зловмисникам додатковий рівень анонімності і, таким чином, посилюють дисбаланс сил між зловмисниками та жертвами. Крім того, мережева платформа робить пости з кібербулінгом доступними для інших користувачів, швидко їх розповсюджувати заякуючий або образливий контент серед більш широкої аудиторії, і, таким чином, завдаючи значної шкоди жертвам.

Серед наслідків у об'єкта кібербулінгу виділяються фізичні, психологічні, емоційні та психосоціальні. *Фізичні наслідки*: головний біль, біль у животі, розлади сну, втома, біль у спині, втрата апетиту, проблеми з травленням тощо. Жертва кібербулінгу переживає серйозні *психологічні та емоційні наслідки*: страх і навіть почуття жаху, тривоги, туги, смутку, стресу, симптоми депресії, поведінку, що пов'язана з нанесенням собі шкоди, селф-харм, у край важких випадках можливі спроби або реалізація самогубства, коли жертва не здатна впоратись з емоційним напруженням від образливих, погрозових, принизливих та агресивних повідомлень. Так, наприклад, діти, яких постійно мучать однолітки за допомогою текстових повідомлень, миттєвих повідомлень, соціальних мереж або додатків, часто починають відчувати безнадійність і вважають, що єдиний спосіб полегшити біль – це покінчити з життям [10]. У зв'язку з цим останнім часом у психології з'явилося поняття «буліцид» – загибель жертви внаслідок булінгу, тобто це гібридний термін, який відноситься до молодих людей, які стикаються з різними формами знущань та їх наслідками, що підштовхує їх до позбавлення життя. Також признаним злочином вважається хепіслепінг, якщо його дії призводять до таких трагічних наслідків. *Психосоціальні наслідки* пов'язані з почуттям ізоляції та самотності, остракізму і навіть соціального неприйняття. Ці ефекти

є особливо шкідливими, оскільки вони атакують соціальний центр індивіда, який включає психосоціальні вимоги, зокрема приналежність, позитивну ідентичність та самооцінку [27].

За даними дослідження UNICEF, в Україні близько 50% підлітків визнали, що були жертвами кібербулінгу, а кожна третя дитина прогулювала школу через кібербулінг. За результатами анонімного опитування 75% підлітків підтвердили те, що Instagram, TikTok та Snapchat є основними соціальними платформами для цькування [3]. Також було визначено, що «під час пандемії COVID-19 підлітки стали ще більше часу проводити онлайн і стали ще більш уразливими до негативного впливу кібербулінгу», – йдеться в повідомленні.

У рамках Всеукраїнської компанії проти кібербулінгу Docudays UA презентували аналітичне дослідження «Попередження та протидія кібербулінгу в дитячому середовищі України», найбільш розповсюдженими видами кібербулінгу є створення фейкових сторінок, поширення інтимних фото та відеозаписів бійок, тролінг. За результатами дослідження станом на 1 квітня 2020 року судами було прийнято 482 Постанови щодо булінгу проти дітей. У 13% випадків справи стосувались кібербулінгу, зокрема погроз та принизливих коментарів та поширення фото і відео без згоди [12].

Вплив кібербулінгу погіршується тим фактом, що діти, на жаль, неохоче діляться своїми переживаннями щодо кібербулінгу з дорослими через страх втратити можливість користуватися девайсами, обмеження або заборону доступу до Інтернету, що, в свою чергу, можна розглядати як одну із форм інтернет-адикції. Також треба визначити, що кібервіктимізація не на всіх жертв впливає однаково. Це залежить від таких факторів, як стать, вік, кількість та якість соціальної підтримки, тип стосунків жертви з батьками, час, який молоді люди проводять у мережі за допомогою електронних засобів комунікації. Відомо, що особи жіночої статі, які зазнали кібербулінгу, відчувають більше негативних наслідків, ніж особи чоловічої статі, котрі частіше виступають у ролі кібербулера [17], і що чим більше часу підлітки проводять в Інтернеті та його різних формах (стільнікові телефони, електронна пошта, текстові повідомлення, чати тощо), тим більш ймовірно, що вони потрапляють у ситуації кібербулінгу.

На теперішній час існує ціла низка різних концепцій, які забезпечують теоретичне підґрунтя для кращого розуміння внутрішньої боротьби психологічних та поведінкових процесів людини, котра потрапила в ситуацію кібербулінгу. Розглянемо деякі теорії кібербулінгу.

Так, з точки зору теорії соціального навчання А. Бандура стверджував, що зовнішнє середовище значною мірою сприяє набуттю та підтримці агресії та інших видів ризикованої поведінки. Згідно з цією концепцією розвиток агресії та інших потенційно девіантних форм поведінки є наслідком впливу соціально девіантних рольових моделей і невідповідного підкріплення дезадаптивної поведінки. Наприклад, дитина, яка змушується над іншими дітьми і отримує підкріплення від інших, які сміються, приєднуються або взагалі пропонують підтримку агресору, ймовірно, що він продовжить свої дії. У разі кібербулінгу на сайтах соціальних мереж цілком вірогідно, що така поведінка підкріплюється «лайками» інших користувачів, тим самим підбурюючи на подальші дії.

З позиції теорії спланованої поведінки [13] і загальної моделі агресії [14] є двома домінуючими соціально-психологічними теоріями, що застосовуються до вивчення кібербулінгу з метою з'ясування змінних і процесів, задіяних у цій формі асоціальної поведінки. Через природу того, як вимірюється вчинення кібербулінгу, обидві теорії досліджують навчені механізми, які детально описують вчинення кібербулінгу.

Спираючись на теоретичну модель загальної агресії та теорію соціального навчання дослідники К. Барлетт і Д. Джентайл запропонували модель кібербулінгу (BGCM), яка створена для з'ясування основних психологічних механізмів, які передбачають кібербулінг та спрямована на прогнозування кібербулінгу [15]. Автори моделі стверджують, що після скоєння кіберзалежування агресор (кібербулер) має переконання у власній анонімності та владі над об'єктом кібербулінгу. Теоретично, віра в те, що людина анонімна і не може бути покарана за свою агресивну поведінку в Інтернеті, і розуміння того, що будь-хто, незалежно від того, наскільки він фізично сильний, може атакувати інших в Інтернеті, повинні призвести до розвитку позитивного ставлення до кіберзалежування та продовження вчинення цих дій. Отже, можна визначити, що головними факторами є анонімність у віртуальному просторі, та визнання того, що фізична перевага не надає жодних переваг в онлайн-середовищі.

Однак модель К. Барлетта і Д. Джентайла не є єдиною теоретичною моделлю, яка обговорює важливість анонімності в онлайн-світі. Так, Дж. Сулер [28] для опису поведінки людини у віртуальному просторі запропонував «ефект розгальмування в Інтернеті», щоб описати відмову від дотримання соціальних норм, які регулюють спілкування як віч-на-віч так і коли людина перебуває

в Інтернеті. Дж. Сулер вважає, що взаємодія певних чинників, а саме дисоціативна анонімність, невидимість, асинхронність, соліпсична інтроспекція, дисоціативна уява та мінімізація влади, спричинює ефект розгальмування в Інтернеті. Проте слід відмітити, що лише один з цих чинників зосереджується на анонімності – дисоціативна анонімність яка визначається як відокремленість людини своїх дій від себе в Інтернеті через уявлену анонімність. Таким чином, якщо кібербулер нападає на когось онлайн, надсилаючи миттєве повідомлення, анонімність, що надана агресору в Інтернеті, дозволяє йому дистанціюватися від своїх дій. Переконавання в анонімності, неможливості ідентифікації спричинює автоматизацію позитивного ставлення до кібербулінгу, яке сприятиме подальшим знуцанням та цькуванням у віртуальному просторі.

Заслуговує на увагу факторна модель «ІЗ» (Instigating, Impelling, and Inhibiting Factors) Е. Б. Слоттера і Е. Дж. Фінкеля, яка дещо розходиться з теорією агресії, роблячи акцент на гальмівних процесах. Теорія «ІЗ» визнає важливість тригерів спонукання, які змушують індивідів проявляти агресивну поведінку лише тоді, коли їхня загальна сила більша за загальну силу гальмівних процесів. Модель трьох «І» передбачає поєднання індивідуальних та ситуативних тригерів: *підбурюючі* (instigating), які є дискретними ситуаційними подіями або обставинами, які викликають рудиментарні тенденції дій до фізичної агресії, тобто провокують агресію; *спонукальні*

(impelling) – фактори ризику, які визначають силу агресивного імпульсу, що відчуває індивід, через основні ефекти та через взаємодію з провокуючими тригерами які сприяють кібербулінгу; *гальмівні* (inhibiting) це фактори, які підвищують вірогідність того, що індивіди зможуть подолати агресивні імпульси, а не реагувати на них, перевага надається ненасильницькій поведінці [25].

Висновки. Проведений теоретичний аналіз вивчення кібербулінгу дозволив визначити його поширеність для користувачів мережі Інтернет, особливо гостро ця проблема постає у молодіжному середовищі. Хоча кібербулінг розглядається як серйозна соціальна проблема для психічного здоров'я людини на сьогоднішній день не існує загальновизнаного визначення, проте спільним є розуміння щодо скоєння агресивних дій, агресивної поведінки у віртуальному просторі по відношенню до певної особи. Визначено, що кібербулінг може приймати різні форми та розгортатися на різних платформах, включаючи меседжери, фотоповідомлення, відео та онлайн-ігри, а також на більш широкому спектрі платформ соціальних мереж. Встановлено, що досі дискусійними є питання щодо концептуального підґрунтя кібербулінгу, його визначальних характеристик та відповідних вимірів у порівнянні зі звичайним булінгом. Отже, подальше вивчення особливостей кібербулінгу, розуміння предикторів поведінки кібербулінгу дуже важливо для розробки заходів, спрямованих на зменшення цієї « нової » форми цькування.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Божко Н. І. Кібер-мобінг серед дітей і підлітків. *Попередження та протидія насильству у суспільстві (зарубіжний досвід)* : зб. тез доп. учасників XXI Студент. наук.-практ. конф. інозем. мовами, 9 квітня 2020 р., м. Харків, Україна / МВС України, Харків. нац. ун-т внут. справ. Харків, 2020. 320 с.
2. Гіденко Є. С. Кібербулінг: насильство в соціальній мережі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Юриспруденція*. 2021 № 50. С. 26–29. doi: 10.32841/2307-1745.2021.50.6
3. Дослідження UNICEF «Які вони, українські підлітки: про соцмережі, секс, алкоголь, спорт, довіру до батьків та друзів. Дослідження». URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2019/05/22/236974/>
4. Єрмоленко Б. С. Насильство в мережі Інтернет. Кібербулінг. Попередження та протидія насильству у суспільстві (зарубіжний досвід). Харків, 2020. 320 с.
5. Кон И. С. Что такое буллинг и как с ним бороться? *Семья и школа*. 2006. № 11. С. 15–18.
6. Лейн Д. А. Школьная травля (буллинг). *Детская и подростковая психотерапия* / под ред. Дэвида Лейна и Эндрю Миллера. Санкт-Петербург : Питер, 2001. С. 240–274.
7. Макарова Е. А. Буллинг как психологическое явление, изучаемое в рамках виктимологии. *Вестник Таганрогского института управления и экономики*. № 1/2018. С. 72–75.
8. Миронюк Т. В., Запорожець А. К. Кібербулінг в Україні – соціально небезпечне явище чи злочин: визначення та протидія. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 2(16). С. 275–284.
9. Міхеєва О. Ю., Корнієнко М. М. Кібербулінг як соціально-педагогічна проблема. *Молодий вчений*. № 11(63). 2018. С. 247–251.
10. Найдьонова Л. А. Кібербулінг у підлітковому рейтингу інтернет-небезпек. *Психологічні науки: проблеми і здобутки*. 2018. Вип. 1. С. 141–159.
11. Ожиева Е. Н. Буллинг как разновидность насилия. Киев : Рута, 2001. 320 с.

12. Попередження та протидія кібербулінгу в дитячому середовищі України. Аналітичний огляд. Команда правозахисного департаменту ГО «Докудейз». URL: <http://bullyingstop.org.ua/news/antirejting-populyarnih-vidiv-kiberbulingu-v-ukrayini>
13. Ajzen I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*. 50(2). 179–211. doi: 10.1016/0749-5978(91)90020-T
14. Anderson C. A., & Bushman B. J. (2002). Human aggression. *Annual Review of Psychology*. 53. 27–51. DOI: 10.1146/annurev.psych.53.100901.135231
15. Barlett C. P., & Gentile D. A. (2012). Attacking others online: The formation of cyberbullying in late adolescence. *Psychology of Popular Media Culture*. 1(2). 123–135. doi: 10.1037/a0028113
16. Belsey B. Cyberbullying: An Emerging Threat to the «Always On» Generation. . URL: http://www.cyberbullying.ca/pdf/Cyberbullying_Article_by_Bill_Belsey.pdf
17. Brown C. F., Demaray M. K., & Secord, S. M. (2014). Cyber victimization in middle school and relations to social emotional outcomes. *Computers in human behavior*. 35. 12–21. doi: 10.1016/j.chb.2014.02.014
18. Chan T., Cheung C., Wong R. Cyberbullying on social networking sites: the crime opportunity and affordance perspectives. *J. Manag. Inf. Syst.* 2019. 36(2). P. 574–609. doi: 10.1080/07421222.2019.1599500
19. Grigg D. W. (2010). Cyber-aggression: Definition and concept of cyberbullying. *Journal of Psychologists and Counsellors in Schools*. 20(2). P. 143–156. doi: 10.1375/ajgc.20.2.143
20. Kowalski R. M., Giumetti G. W., Schroeder A. N., Lattanner M. R. (2014). Bullying in the digital age: a critical review and meta-analysis of cyberbullying research among youth. *Psychological bulletin*. 140:1073–1137. doi: 10.1037/a0035618
21. Kowalski R. M., & Limber, S. P. (2007). Electronic Bullying among Middle School Students. *Journal of Adolescent Health*. 41. 22–30. doi: 10.1016/j.jadohealth.2007.08.017
22. Nandhinia B. Sri, Sheeba J. I. Online Social Network Bullying Detection Using Intelligence Techniques. *Procedia Computer Science*. 2015. 45. P. 485–492. doi: 10.1016/j.procs.2015.03.085
23. Olweus D. (1996) Bully/Victim Problems at School: Facts and Effective Intervention. Reclaiming Children and Youth. *The Journal of Emotional and Behavioral Problems*. 5(1): 15–22. doi: 10.1007/BF03172807
24. Schulz A., & Roessler, P. (2012). The spiral of silence and the Internet: Selection of online content and the perception of the public opinion climate in computer-mediated communication environments. *International Journal of Public Opinion Research*. 24(3). 346–367. doi: 10.1093/ijpor/eds022
25. Slotter E. B., Finkel E. J. (2011). I3 theory: Instigating, impelling, and inhibiting factors in aggression. In P. R.
26. Shaver M. Mikulincer (Eds.). Herzilya series on personality and social psychology. Human aggression and violence: Causes, manifestations, and consequences. pp. 35–52. Washington, DC, US: American Psychological Association. doi: 10.1089/1094931041291295
27. Smith P. K. (2013). Cyberbullying & ciberagresión. A. Ovejero, P. K. Smith, & S. Yubero (Eds.), El acoso escolar y su prevención: Perspectivas internacionales (pp. 173–190). Madrid : Biblioteca Nueva.
28. Suler J. (2004). The online disinhibition effect. *CyberPsychology and Behavior*. 7. 321–326. doi: 10.1089/1094931041291295